

GÖMÖRI GYÖRGY

MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉS IRODALMI VONATKOZÁSOK
BELLEFOREST MŰVEIBEN

A dél-franciaországi Comminges-ből származó François de Belleforest nevét ma már kevesen ismerik – jobbára csak a Shakespeare-kutatók. Ez a termékeny francia költő, fordító és kozmográfus-történész 1530-ban született, és legismertebb munkája egy nagyrészt Matteo Bandello alapján készített olyan, hétkötetes irodalmi mű volt, amely *Histoire tragiques* néven került kiadásra 1564-től 1582-ig. Ennek a sorozatnak az ötödik kötetében található Saxo Grammaticus eredeti Hamlet-története, amelyet Belleforest 1570-ben ültetett át franciára, s amelynek alapján (bár a Szellem ebben a történetben nem szerepel) William Shakespeare is dolgozott – a jeles Shakespeare-kutató Stephen Greenblatt szerint biztosra vehető, hogy a *Hamlet* szerzője nem csak ismerte, de „figyelmesen olvasta” Belleforest fordítását.¹

Belleforest fiatalon elvesztette apját, ezután Navarrai Margitnak (I. Ferenc lánytestvérének) az udvarába került, majd Toulouse-on és Bordeaux-n keresztül – mindkét helyen jogot tanult – Párizsba költözött, ahol a Pléiade költőivel barátkozott. Irodalmi pályáját költőként kezdte, egy 1561-ben kiadott verseskötettel. Hamarosan fordítani kezdett – főleg latinból, olaszból és spanyolból fordított olyan szerzőket, mint Cicero, Polydorus Vergilius, Boccaccio, Bandello és Guevara, de ezen kívül önálló műveket is írt, így ő volt az első francia pásztorregény, a *La Pyrénée* (vagy *La Pastorale amoureuse*, 1571) szerzője. De még pár évvel korábban, 1568-ban társadalmi rangban is emelkedett – megkapta a királyi historiográfusi címet. Ez valószínűleg összefüggött első, a francia királyok történetét feldolgozó művével (*Histoire des neuf roys Charles... de France*), ami először éppen 1568-ban jelent meg,² majd később ez az állás készítette arra, hogy összeállítsa és kiadja első, részben önálló, részben más, idegen „kozmozográfusoktól”, Boemustól és Sebastian Münstertől fordított *L'Histoire Universelle du Monde* című világföldrajzát-világtörténetét. Ebben a négy könyvre osztott, 1570-ben megjelent műben³ Belleforest – a kor szokásához híven – hosszú listát közöl azokról a szerzőkről,

¹ Stephen GREENBLATT, *Will in the World: How Shakespeare became Shakespeare*, London, Jonathan Cape, 2004, 295.

² François de BELLE-FOREST, *Histoire des neuf roys Charles... le tout compris en dix-neuf livres*, a l'Olivier de P. L'Huillier, Paris, 1568.

³ *L'Histoire Universelle du Monde*, a Paris, chez Gervais Mallot, a l'Aigle d'or, rue S. Jean de Beauvois, 1570.

akiket felhasznált kompilációjában – ezek között megtaláljuk Volaterranust, Bonfini, Macchiavellit, a „Sigismond” néven számon tartott Herbersteint és két (kissé elírt nevű) lengyelt, „Cromere”-t és „Duglosse”-t (Cromert és Długoszt). Könyve elején számos görög, latin, héber és francia nyelvű üdvözlő verset is közöl, köztük egy szonettet és egy ódát is, kevésbé ismert versíróktól.

Ami ennek a 318 lapos világtörténetnek a magyar részét illeti, az nem túl részletes és nem is alapul újabb forrásokon. Belleforest négy és fél oldalt szentel a magyaroknak a „De Pais d’Hongrie et facons de vivre des Hongres” címszó alatt; ebben persze beszámol a magyaroknak a török ellen folytatott harcairól, azzal a korabeli közhellyel, hogy „nincs más olyan keresztény nemzet, amelyik annyira ismerné a törököt, mint a magyarok”.⁴ Beszámolójában talán az a legérdekesebb, hogy a vége felé megemlíti (Herberstein *Rerum Moscoviticarum Commentarii* c. műve alapján) „Juhriát”, amit a „másik Magyarországnak” nevez. Ez a „Juhria” a Herberstein-műhöz mellékelt térkép alapján valahol az Ob folyó mentén, az Ural táján terül el, egy Moszkvától keletre eső tartományban, amelyről Herberstein ezt írja: „Haec est Iuharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occuparunt”,⁵ de a továbbiakban hozzáteszi, nem tudja, hogy e terület lakói még mindig beszélnének magyarul, mert emberének (famulus meus) nem volt alkalma arra, hogy találkozzon valakivel, akivel magyarul válthatna szót. (Nem tudom, vajon eddig is ismert volt-e a szakirodalomban az a tény, hogy moszkvai látogatása idején Herberstein kíséretében volt egy magyar, vagy valaki, aki tudott magyarul.)

Belleforest valójában akkor lesz érdekes számunkra, amikor két évvel később először kiadja *Harengues Militaires et Conscions de Princes, Capitaines, Embassadeurs et Autres Manians...* c. óriási, főlíó nagyságú beszédgyűjteményét.⁶ A cím első részét *Buzdító katonai beszédek és tanácsokként* lehetne fordítani, s bár a címben „harengue” áll, később, az egyes beszédek fölött mindig a ma is használt „harangue” alakot találjuk. Ennek a gyűjteménynek az első és második, 1572-es párizsi kiadásában és annak 1573-as változatlan utánnyomásában még benne van a „felhasznált művek listája”, amiből kiderül, hogy a szerző mintegy 54 forrást, Bonfinin kívül Joviust és Aeneas Sylviust is használt, s így vélhetőleg gazdag hungarikumokban. Azt, hogy eddig (legjobb tudomásom szerint) senki sem figyelt fel rá a magyar filológusok közül, talán annak tudhatjuk be, hogy egyrészt ebből a könyvből nem maradt fenn példány Magyarországon, másrészt pedig bár a könyv alcíme ígér beszédeket és más szövegeket a zsidó (Hebreux), perzsa, görög, római, francia és német, sőt a gót, vandál, lombard és spanyol történelemről, de a „magyar” szó még véletlenül sem fordul elő benne. Igaz, az alcím céloz „távolabbi és északi” nemzetek beszédeinek bemutatására is, de honnan lehet ebből rájönni az 1434 oldalas és több terjedelmes indexszel ellátott könyvben rejtőző magyarokra?

⁴ BELLEFOREST, *L'Histoire*, 109.

⁵ *Rerum Moscoviticarum Commentarii Sigismundi Liberi Baronis in Herberstein...*, Basel, Oporinus, 1556.

⁶ François de BELLE-FOREST, *Harengues Militaires...*, a Paris, chez Nicolas Chesneau, rue S. Jacques au Chesne verd, 1572. Az utolsó indexet követő hátsó szennylapon fel van tüntetve a nyomda neve is: De l'imprimerie de Nicolas Bruslé, le 18 November 1572.

Az első két kiadást François de Belleforest Lodovico Gonzagának, Nevers hercegeének (Duc de Nivernois) és a mantuai herceg leszármazottjának ajánlja. Ez az 1539 és 1595 között élt arisztokrata IX. Károly fontosabb katolikus tanácsadói közé tartozott, 1565-ben lett Nevers hercege, amikor is feleségül vette Henriette du Clèves nevers-i hercegnőt. 1573-ban alighanem ő is ott volt a lengyel követek „királyválasztó” fogadásán – később, IX. Károly halála után III. Henriknek, a Krakóból megszökött lengyel, későbbi francia királynak is tanácsadója maradt. Gonzaga, akit más királyi tanácsadókkal együtt egészen bizonyosan felelősség terhel az 1572. augusztusi vérengzésért Szent Bertalan éjszakáján, valószínűleg anyagi jutalomban részesítette a szerzőt a megtisztelő dedikációért, amely a történelem nagy alakjait helyezte követendő példának a befolyásos főúr elé. Ezt a könyvet a század folyamán még háromszor (1581, 1588, 1595) kiadták, néha kétszer ugyanabban az évben, más-más nyomdásznál. A későbbi kiadások tárgyalására még visszatérünk.

A *Harengues Militaires...* beszédeinek szerkezete hármas tagoltságú. Kezdődik egy néhány soros „argumentum”-mal, folytatódik magával a szöveggel, és befejeződik egy „effect” című kódával, amit talán „következmény”-nek fordíthatunk. Ez a bevezetés és befejezés voltaképpen jegyzetnek felel meg, ami megfelelő történelmi kontextusba helyezi magát a beszédsszöveget. Ami az időrendet illeti, az nem a történelmi kronológiát követi, hanem az egyes történetírók kiadás-kronológiáját – így Widukind szász krónikája, amelyikben beszámol a magyarok kalandozásairól, megelőzi Bonfini Attila-beszédeit, bár azok jó pár száz évvel korábbi eseményekre utalnak.

A hungarikumok tehát Widukinddal kezdődnek, az 1572-es és az 1573-as kiadás 865–866. lapján, ahol Henrik német-római császár buzdítását olvashatjuk katonáihoz, „ayant desir d’aller contre les Hongres”, ahol természetesen még a kalandozó magyarokról van szó. Ezt követi, pár lappal később, Ottó császár beszéde egy magyarok elleni háború utánról (870–871), illetve egy másik magyar betörés alkalmából, mielőtt azok megfutamodtak volna (*Harangue de l’Empereur Othon aux son soldats, avant que courir fus aux Hongres*, 871–872). A tizedik századból minden átmenet nélkül átlépünk, vagy inkább ugrunk a 15. századba, Aeneas Sylvius szövegeihez, amelyek közül az első *Harangue de l’Ambassadeur de Frederic 3. du nom Empereur, aux seigneurs qui demandoyent leur R. Ladislas en leur pays* (884–885). Itt nyilvánvalóan a magyarországi rendekre utal a császári követ – végül is a rendek megegyeztek a császárral és a gyermek V. László 1453-ban elfoglalhatta a magyar trónt. Ezután még számos oldalon keresztül közöl Belleforest szemelvényeket a magyarországi belviszályokról, például Cillei gróf több Lászlóhoz intézett beszédét, köztük egyet, amiben a magyar főúr azt javasolja a királynak, öljék meg Hunyadi Jánost!⁷ Ezt a szöveget László királynak Podjebrád („Poggebras”) Györgyhöz intézett kérelmei követik a *Harengues Militaires...* 893–894. lapjain.

Bonfini csak ezután következik, több mint ötvenlapnyi szemelvénnel. Mint már jeleztem, itt a gyűjtemény visszatér a hunokhoz, nevezetesen Attilához, akinek katonáihoz

⁷ *Harangue du Comte de Cilie au Roy Ladislas, l’incitant a faire mourir Jean Huniade, Vaivode et Gouverneur de Hongrie* = *Harengues Militaires...*, 892–893.

intézett buzdító beszéde után egy önigazoló szövegét olvashatjuk arról, miért kellett a „Bleda” néven feltüntetett testvérét, Budát megölnie.⁸ Attila hadjáratai során elhangzott beszédekből is merit Belleforest, ezek közt Rheims és Orléans püspökeinek beszédét, nem különben egy provanszál remete Attilához intézett dörgedelmét közli (901–904), hogy azután áttérjen a hun fejedelem itáliai hadjárata során állítólag elhangzott buzdító beszédekre, illetve a milánóiak válaszára Attilának, amikor megadásra szólította fel őket (904–906, 908–909 és 909–911). Végül Leó pápa Róma előtt mondott beszéde (*Harangue du Pape Leon le grand au Roy Attila, le priant pour la Cité du Rome*) kerül a gyűjtemény 911–913. lapjára.

Attilától a francia szemelvény-szerkesztő azonnali átmenetet teremt a honfoglalás utáni magyarokhoz, nevezetesen Géza fejedelemhez, aki fiát, „Etienne”-t magyar királyné nyilvánítja (914–916). Szent Istvánról ezután már nem esik szó, viszont további Árpád-házi királyok beszédei következnek: Szent László (916–917), Könyves Kálmán, aki a velenceiekhez szól (917–919), Buda (?) herceg, aki a lengyeleket (920–921) és Imre király, aki testvérének, Endrének a katonáit próbálja meggyőzni igazáról (921–923). Ezután jön a 923–924. lapon az a szemelvény, ami, gondolom, számos irodalmárt és történészt egyaránt meglep: *Harangue de Bauchan Gouverneur d'Hongrie au Roy André son maistre, luy ayant occis la Royne son espouse*, vagyis Bánk bán 42 soros védőbeszéde II. Endre színe előtt.

A Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades* c. művében még „Banchbanus” néven szereplő magyar főúr valószínűleg egy elírás következtében lett „Bauhan”-ná, ugyanis egy kéziratos másolatban az „n” betű gyakran olvasható „u”-nak, s ha már megkaptuk a „Bauhan” alakot, még egy betű kivetése nem túl nehéz, különösen, ha a francia kompilátor nem ismerte a „bán” szó értelmét, és azt a vezetéknev tagjának fogta fel. Viszont a helyesírási hibától függetlenül a Bánk bánnal kapcsolatos „argumentum” eléggé tárgyszerű, első mondatai így hangzanak: „Endre, Magyarország királya, szentföldi útra készülve, egy Bauhan nevű nagyon bölcs úrra bízta királyságát, valamint fiának, a Hercegnak palotáját. Ennek a Bauhannak volt egy tökéletes szépségű (belle en perfection) felesége, aki Gertrúd királynő udvarhölgye volt. A nevezett királynő testvére látogatóba jött és oly mértékben beleszeretett az Alkirály (Vice-Roy) feleségébe, hogy szinte meghalt attól, hogy nem kaphatta meg ezt a hölgyet, annak ellenálló, nagy erényessége (la grande chasteté) miatt. Végül a Királynő adott rá lehetőséget, hogy megerőszakolja [a hölgyet] a Királynő egyik legtitkosabb szobájában”.⁹ Ezek után Bánk megöli a királynőt, majd Konstantinápolyba utazik, hogy az ott időző Endre királynak előadja tettének okait és bocsánatot nyerjen bűnéért. Katona József *Bánk bán*-jában a szerkezeti egység kedvéért Endre hazatér és csak akkor siratja el feleségét, viszont Bonfininél az áll, Bánk bán valóban a szentföldi hadjáratl elfoglalt király után utazott Konstantinápolyba.¹⁰ Ez

⁸ *Harangue du Roy Attila a ses soldats* (895–897) és *Harangue d'Attila aux Huns, s'excusant sur la morte de Bleda son frere, qui'il avoit faict mourir* (897–900).

⁹ *Harengues Militaires...*, 923.

¹⁰ Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum Decades*, ediderunt I. FÖGEL, B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ, II, Lipsiae, 1936, decas II, liber VII, 154.

tehát olyan beszéd, ami valóban elhangozhatott, jóllehet természetesen nem abban az antikizáló formában, ahogy azt akár Bonfini, akár az ő alapján Belleforest elképzelte.

E történet után egy tizennegyedik századi szöveg következik, a wallachiai „Bazarade” nevű fejedelem Károly Róberthez küldött követeinek beszéde (924–925). Ez azzal a történelmi epizóddal függ össze, amelyet az *Erdély története* egy mondatban ismertet: „Károly Róbert 1330-ban Basarab vajdát nem tudta engedelmességre kényszeríteni, szerencsétlen végű hadjáratában majdnem maga is életét veszítette”.¹¹ Néhány számunkra kevésbé érdekes Bonfini-szemelvény után a *Harengues Militaires...* 931–933. lapján Zsigmond császár halálos ágyán elhangzott beszédét olvashatjuk „aux seigneurs d’Hongrie et de Boesme, estant au lict de la mort”. Az özvegy Erzsébet királyné követeinek beszéde található a 933–936. lapon, s így érkezünk el a Hunyadiakhoz, méghozzá „Iean Huniade Corvin Vaivoda” első beszédével, amelyet a hadvezér katonáihoz intézett, akiket a török elleni küzdelemre buzdít (936–938). Ugyanitt, a Hunyadi Jánost bemutató „argumentum”-ban Belleforest a következőket mondja: „A Corvinnak elnevezett Hunyadi János századának legkitűnőbb és legbölcsebb kapitányai közé tartozott, nagy kellemtelenségeket okozva a töröknek”.¹² De hogy az objektív történetíró szerepében lépjen fel, Belleforest Hunyadi első beszédét követően közli a janicsár basa beszédét is, amivel a törököt biztatja kitartásra! (939–940.)

Ezután „jön képbe” Giuliano Cesarini kardinális, pápai követ, aki a török elleni háborúra ösztökéli László királyt és a „keresztényeket” (940–942). A „török pestis” kiirtását nem csak Cesarini, hanem a szerb despota is jónak tartja (942–943), de Belleforest, bár közli Cesarini hosszú, a fegyverszünet megszegését javasoló beszédét (944–948), már magában az alcímben megjegyzi, hogy ez „a töröknek megesküdt béke” megszegését jelenti, majd az „effektus” részben megint kitér az újabb hadjárat következményeire: igen, az eredmény az lett, hogy a magyar királyt (Várnánál) megölték, mivelhogy „az Isten igazságosan bosszút áll azokon, akik szent nevének hatalmával visszaélnék”.¹³ Ez a rész még egy Hunyadi János-beszéddel ér véget, ezt a magyar hadvezér már Várna után intézte katonáihoz, a török győzelem ellenére további kitartásra buzdítva őket (948–950). Bár Belleforest egyetlen esetben sem nevezi meg szerzőinek pontos kiadásait, feltételezhetjük, hogy Bonfini esetében az első teljes, Zsámboky által gondozott bázeli kiadás (1568) alapján dolgozott.

Bár a szöveggyűjteményben ezután magyar szempontból elhanyagolható darabok következnek, hatvan oldallal később újra felbukkan a magyar fonal, ezúttal a lengyel történelem kontextusában. A 991. laptól kezdve Belleforest ugyanis Martin Cromert használja és Cromer lengyel történelmének huszonegyedik könyvéből idéz egy szöveget, III. Wladyslaw, vagyis (a magyaroknak) IV. (várnai) László magyar koronázása után elmondott beszédét (1014–1015).¹⁴ Ezzel megint felborul az időrend, amennyiben a ké-

¹¹ *Erdély története: A kezdetektől 1606-ig*, szerk. MAKKAI László, MÓCSY András, Bp., Akadémiai Kiadó, 1986, 336.

¹² BELLEFOREST, *Harengues Militaires...*, 936.

¹³ *Uo.*, 948

¹⁴ *Harangue du Roy Ladislas, troisieme du nom, aux Hongres apres son couronnement.*

sőbb Várnánál elesett királyt a magyarok már 1440-ben megkoronázták, ez tehát évekkel Cesarini beszéde előtt történt. Viszont ha valaki IV. László további sorsára kíváncsi, át kell lapoznia több száz oldalt Callimachusig, akit Belleforest csak gyűjteményének 1298. lapján kezd szerepeltetni. Itt megint sűrűsödnek a magyar vonatkozások, mivel először az esztergomi püspök (1298–1300), majd az esztergomi érsek IV. Lászlóhoz intézett beszédét (1300–1301) olvashatjuk, majd maga a lengyel–magyar király beszél a magyarokhoz a török háborúról (1301–1303). Csak ezután érünk el a várnai csatához, amit Belleforest Callimachus alapján közöl (*Harangues de Callimach experient, sur le guerre au bataille de Varne*, 1303–1306), beleértve Murád szultán idevonatkozó beszédét (1303–1305). Ez esetben a francia fordító minden bizonnyal Callimachusnak *Historia de rege Vladislao* (Augsburg, 1518) c. művét használta forrásként.

Paulus Joviustól is vesz át Belleforest szemelvényeket, és ezek között bukkanunk egy érdekes beszédre, ami *Harangue de Peren (!) soupconné de se vouloir faire Roy d'Hongrie, au Marquis de Marignan pour ce purger de ce soupcon* (1220–1221). Perényi Péterről van szó, akit a törökkel való paktálás gyanúja miatt I. Ferdinánd 1542-ben letartóztatott – elképzelhető, hogy Marignan márkija azért tárgyalt vele, mert a francia király szeretett volna látni (Szapolyai János halála után) egy nem-Habsburg királyjelöltet Magyarországon? A 16. század egyéb magyarországi eseményeiről Belleforest nemigen informálja olvasóit, egy, fontos kivétellel, ami a *Harengues Militaires...* 1572-es és 1573-as kiadásának 1235–1247. lapjain található: Gianbaptista Castaldo 1551–52-es erdélyi hadjáratával részletesen foglalkozik. Méghozzá egy eléggé új kiadvány alapján, amelynek szerzőjét a francia szerkesztő „Ascaigne Centorie”-nek aposztrofálja. Ez nem más, mint Ascanio Centurio degli Hortensi *Commentarii delle guerra di Transilvania* című, 1564-ben megjelent krónikája.¹⁵

Belleforest általában szívesen támaszkodik olasz forrásokra, és ugyancsak 1572-ben állít össze egy, a *Harengues Militaires...*-nél jóval kisebb és könnyebben forgatható könyvet *Epistres des Princes* címmel, ami Gieronimo Ruscelli levélgyűjteményének francia fordítása. Ebből a párizsi kiadványból kiderül, hogy Castaldo alighanem baráti viszonyban volt Ascanio Centurióval, hiszen 1552 júliusában levélben számolt be neki erdélyi tapasztalatairól.¹⁶ Az olasz historiográfus pedig az erdélyi háborúról írt művében természetesen sokkal előnyösebb képet fest Castaldóról, mint ami a magyar történetírásban a zsoldosvezérről fennmaradt.

Belleforest ezt a Castaldo-fejezetet egy olyan beszéddel kezdi, amelyet az olasz főtsízt a tiszai átkelés előtt intézett katonáihoz (*Harangue de Iean Baptiste Castalde a ses soldats, pour les faire passer le fleuve Tibisque, pour aller en Transylvanie, contre les Turcs*, 1235–1237). Miután bevonult Nagyenyedre, Castaldo erős szavakkal ostorozza az erdélyi urakat, akik nem jártak elől jó példával Habsburg-hűségéből.¹⁷ Ezután Castaldo

¹⁵ Vinegia, 1564. Magyar kiadása: Bp., 1940.

¹⁶ *Epistres des Princes...*, rec. d'Italian par Hieronyme RUSCELLI et mises en Français par François de BELLE-FOREST, Commengois, a Paris, par Iean Ruelle Librairie, 1572, 153v–154.

¹⁷ *Remonstrances du seigneur Castalde, aux seigneurs principaux de Transylvanie = Harengues Militaires...*, 1237–1239.

több, katonáihoz intézett beszédét közli (1239–1240, 1240–1241, 1241–1243), amelyek közül az utolsó Lippa bevétele után hangzott el (*Harangue de Castalde a ses soldats de diverses nations, les exhortant a poursuivre la victoire de Lippe*). Lippa várát persze Castaldo nem egyedül vette be, hanem Fráter György tárgyalásainak, illetve a magyar rendek csapatainak segítségével.¹⁸ A veszélyes politikai játszmába belebukott barát meggyilkolása nem tartozik Castaldo dicsőséges tettei közé, ezért erről inkább nem esik szó az Ascaniótól átvett szemelvényekben, csak Castaldo újabb „remonstrációját” olvashatjuk az erdélyi rendekhez (1243–1245), majd „Acomath” budai basa megjegyzéseit, végül megint Castaldo soknemzetiségű zsoldosainak tett szemrehányásait a hadjárat során tanúsított méltatlan viselkedésükért (*Arraisonment de Castalde aux soldats Italiens, Espagnols, Alemans, les reprenant de leur corruption*, 1246–1247). Mivel nem vehettem kézbe Ascanio eredeti szövegét, nem tudom, hogyan magyarázta Castaldo kudarcát Erdélyben; marad a tény, hogy a törököt nem győzte le, csak felbőszítette, újabb ellen-hadjáratra készítette, és 1553 elején vissza is rendelték Bécsbe.¹⁹ Mindenesetre az európai kortársak közül kevesen írták le Gianbaptista Castaldo erdélyi hadjáratát annyira kedvező színben, mint a francia királyi udvar „olasz” klikkjének kedvezni kívánó Belleforest, de még az ő szemelvényeiből is kiderül, hogy Hunyadi János és az olasz zsoldosvezér között nagyságrendi különbség áll fenn – Hunyadi javára.

A Belleforest-féle szöveggyűjtemény későbbi kiadásai közül az 1588-as már a *Harangues Militaires...* címet viseli és az alcímbe esztétikai szempontokat is figyelembe vesz, minthogy azt állítja, ez a kiadás már „korunk legszebb buzdító beszédeivel” van feljavítva.²⁰ Magyar szempontból nincsen lényeges különbség a korai és későbbi kiadások között, mindössze annyi, hogy az 1595-ös kétkötetes genfi kiadásban²¹ az első kötet Nagy Sándornak a perzsákhoz intézett beszédével ér véget, tehát a magyarokra értelemszerűen a második kötetben, az 1361–1978., illetve a 2061–2077. lapok között kerül sor. Ebben a genfi kiadásban Belleforest szövegeihez egy általános, 652 tételből álló politikai szentenciagyűjtemény van csatolva *Proiects et Reigles Sententieuses d’Estat, ou Avis Politiques* címmel (2205–2322). Ami a Bánk bán-történetet illeti, az 1595-ös kiadás változatlanul közli azt a második kötet 1445–1447. lapjain. Egyáltalán, különösnek tűnik, de tény, hogy a genfi (tehát protestáns) kiadó nem módosított a párizsi (tehát katolikus, a francia udvar kegyében álló) történész gyűjteményén – igaz, hogy a toleranciát hirdető IV. Henrik uralomra kerülése Franciaországban változtatott a korábbi helyzeten, és bizonyos politikai megfontolásokat minden uralkodónak, vallási meggyőződésétől függetlenül szem előtt kellett tartania. Bonfini és Aeneas Sylvius mellett ezért került bele ebbe a tizenhatodik századi szöveggyűjteménybe Macchiavelli és Guicciardini is, illetve az egész eseménydús „pannóniai” történelem, Attilától Perényi Péterig és Castaldóig.

¹⁸ Erdély története, i. m., 433.

¹⁹ Uo., 435.

²⁰ François de BELLEFOREST, *Harangues Militaires...* revue, corrigé, augmenté et enrichi de plusieurs belles harangues de nostre temps pour la seconde edition, Paris, P. Ménier, 1588.

²¹ François de BELLEFOREST, *Harangues Militaires...*, I–II, h. n. [Genf], pour les heritiers d’Eustache Vignon, 1595. A második kötet szerkesztője Pyrame de Candolle. 1096 és 2322 lap.